

SZEBENI OLIVÉR
Elítéltek között

Bent jártunk már a *peresztrojka* és a *glasznosztj* éveiben. Nyilvánvaló volt, reform szükséges, de azt senki sem tudta, hogy mit változtatunk és miként.

Elfásultunk az újításokban, az átszervezésekben.

Margit néni, a „rabok mamája”, amíg erejéből telt, tanította a Kozma utcai gyűjtőfogház önként jelentkező lakóit, de elfáradt, és kérte a televízió nézőit, hogy lépjenek a helyébe. Segítsék ők is az elítélteket, hogy a kényszerpihenésük után megtalálhassák a beilleszkedés lehetőségét. Hasonló jó szándékú társa volt egy református lelkész felesége, a kőbányai gimnázium egyik történelem szakos tanára, aki a büntetés letöltése alatt érettségi vizsgára készítette föl őket. Már egyikük sem bírta a munkát. A képernyőn kérték fiatal vagy nyugdíjas korú lelkészek, tanárok, pszichológusok jelentkezését. Jelentkeztem tehát az Evangéliumi Börtönmissziónál, és – egyetlen lévén – Margit néni választása rám esett. Hamarosan bekerültem „a nagy ház” zsilipelő rendszerrel működő ajtóinak mögé, amelyektől egész életemben rettegtem. Több lelkészársamtól hallottam a börtönökről és internálótáborokról. A mártírok sorsát megismerve vártam, mikor fog rám kerülni a sor. A jelentkezés után elszállt a félelmem, és beléptem abba a világba, amit addig nem ismertem.

Mint minden érkezőre, rám is vártak a kapuban. Mellém lépett egy őrnagy, aki elkísért a parancsnoki irodáig, bemutatott, és azt mondta, hogy súlyos bűnözők közé oszt be. „Mély vízbe kerülök”, gyilkosságért elítéltek közé. Tisztáztunk minden jelentősebb feltételt, igazolványt kaptam, és máris mehettünk a „Jobb csillag” egyik üres cellájából kialakított terembe, ahol egy padon, egymás mellett talán négyen-ötven csendesen várakoztak ránk. Egyik-másik elítéltnak a kezében Biblia volt.

Sokféle ember üldögélt a cellákban. „Itt mindenkinek van egy téglája” – mondta a parancsnoki titkárnő. Úgy értette, hogy bárki börtönbe kerülhet. Előfordulhat, hogy bűncselekmény miatt, de az is, hogy jóhiszeműen sodródik bajba. Az akkori bentlakók bűnösnek tartották magukat. Legtöbbször feleség-gyilkosok voltak a lakosság különböző rétegéből. Soha nem gondoltam, hogy egy zenetanár, egy szólóhegedűs megölje a feleségét. Egy jó fizetésű mérnök betör-

jön, és páncélszekrényeket nyitogasson. Ha lenne „mackós szakma”, ő lenne köztük a király. Az oroszok kivonulása után, egy szupertitkos széf kinyitására hívták a minisztériumba. Nagy biztonsággal kocsikáztatták a börtönből, és bezárták a széf mellé. Öt perc múlva kopogott a rázárt ajtón, mert már nyitva volt a széf. Keresték nála azt a szerszámot, amivel kinyitotta, de csak egy gémkapcsot találtak az egyik zsebében.

Idővel hús főre nőtt a csoportomban rendszeresen megjelenők száma. Nem elsőre, de hónapok múlva feltűnt, hogy az őrizetesk között nincs ártatlan, az elkövetett bűntényt valamennyien beismerik. Bűnösnek tartják magukat, és ez szokatlan volt az addigi praxisomban. A börtön és a külvilág közötti, egyik legmeglepőbb különbség az volt, hogy a börtönben gyakrabban vetődtek fel etikai kérdések, és hangzottak el értékelések. A templomokban, „jó emberek” között nem volt tanácsos a szószékről úgy beszélni, hogy térjenek meg a bűneikből. Nyomban cáfolták: „Hiszen mindenki bűnös! Lelkész úr, maga is bűnös.” Soha nem tagadtam, mióta megtudtam, hogy Jézus Krisztus a bűnösökért jött.¹ A bűnösség általánosítása viszont rejteket fedez, amin az ember menekülne a személyes felelősségtől: ha mindenki bűnös, akkor miért várják el tőle, hogy ő legyen kivétel?

Az elítéltek a rájuk bizonyított súlyos bűntényt nem tagadhatták. A kasszafűró egyik felejtethetlen megállapítása így hangzott: „A betörés művészet!” Bár elismerték, hogy az emberölés a bűnök bűne, maguk között néha szinte dicsekedtek vele. Nem állították, hogy mindenki ölt embert, de „bátor” tettnek tartották az emberi élet erőszakos kioltását. Úgymond „határozott volt”, elnémította a feleségét. Többet nem beszél, nem felesel, nem zaklatja. A gyerekei gyászolják az anyjukat. A tettet ez különösebben nem érdekelte. Mióta bent ül, felnőttek a fiai. (Lehet, hogy egyszer rájuk is ugyanez a sors vár?)

Egy másfajta életről kezdtem előtűnik beszélni. Komoly arccal fordultak felém. Tudatos keresztyén életről ők soha nem hallottak. Nekik a pénz volt az istenük. Szerintük könnyű lehetett nekem, mert az apám pénze megóvott a bűncselekményektől. Nekik viszont lopniuk „kellett”, majd „bátornak kellett lenniük”, és raboltak is. Lelkiismeretről, felelősségről sem volt érdemes beszélni nekik, mert egyáltalán nem értették. Őket csak a jogaik érdekelték. Sajátos tartalmat adtak a „meglepetés” fogalmának. Nálam a meglepetéshez kapcsolódott az ajándék, gyermeknek, feleségnek, szülőnek vagy barátoknak. Ők nem így értették a meglepetést. Az ő szemükben a „meglepetés” a váratlan támadás volt.

¹ Tim 1,15

Feladatomban éreztem, hogy az erőszak viharába veyek egy lobogó gyertyalángot, őrizzek egy ujjnyi vékony, gyenge világosságot. Fényt vetítsek az Isten-arcú emberre. Fogalmam sem volt, hogyan. Viszont volt egy évszázadok óta bevált tankönyvem, a Biblia.

Egyik gyilkosságért elítélt a keresztyén dogmákról akart vitatkozni. Arról érdeklődött: „Melyik a nagyobb, az Isten, a Fiú, vagy a Szentlélek?” Nyeglén fogalmazott, sértőn, kihívón, trágár szavakkal spékelt a mondatát. Akadt köztük, aki nyomban rendre utasította. Egy újabb férfi a vallás ismeretével tüntetett: ért ő annyit ehhez, mint bárki! Kérdezett és nyomban válaszolt is. Mindazt elmondta, amit bizonyosan egy „tanútól” hallhatott. Nem sok értelme lett volna annak, hogy az ember belemenjen vele egy teológiai vitába.

Egy csupa izom roma férfi lehetett a „vezér”. A cellatársát is maga választhatta.. Ő volt a csapatban a jó rend őre, mert rendnek a fegyházban is lennie kellett. A többiekre néha ráripakodott a nagyon erős emberek nyugalmával. Piros, kék, zöld színű vonalakkal húzgált alá a Bibliájában egyes mondatokat. Kérdésemre, hogy miket kódolnak a színek, magyarázatot adott. A fogalmakat ő is Jehova Tanúitól tanulhatta. A nép-egyházak szókincsére rá sem bukkantam az elítéltek között. Az elítéltek mindenként keresztnévükön szólítottak, akárki volt, lelkész, esperes vagy püspök, mindenként, és hozzátették: „bácsi”. Egy püspök a „vocativuson” megsértődött, vörös arccal elfutott, és nem ment többé közénk.

Nekem ilyesmi nem okozott problémát. Rendszeresen jártam a kőbányai fegyházba. Az elítéltek vártak rám, az őreik kevésbé, de nekik várniuk kellett. Amikor a büntetés-végrehajtás területére léptem, a folyosó végén nagyot kurjantott a fegyőr: „Na, megjött a misszió!” Harangszó helyett egy sánta rab erős gumivégű botjával belecsapott az egyik cella lemezajtájába. Égzengés kísérte a szavát: „Itt a misszió!” Aki nem féltette „haladó világnézetét”, az vállalta, hogy esetleg módosítja a gondolkodását. Szerintük sikernek minősül a rablás, a jó sok pénz a mennyország, a lebukás a pokol. – Ezeket gyakran hallottam közöttük.

Mit kerestek ők egy bibliáórán? Talán az is nyomott a latban, hogy a cella néhány négyzetméterre szorító szűkös világát és a társak megszokott látványát felváltotta valami új. Akihez „jöttek a misszióból”, szedelőzködött, és a fal mellé állt a sorba. A csoport szinte mindig pontos időben indult. Már említettem, rendnek a fegyházban is lennie kellett.

Délelőttöként egy csapat feltörölte a folyosókat, ügyeltek a tisztaságra, gondoskodtak a szellőztetéséről. A munka csendben zajlott. Akik dolgoztak, szemvillanással beszélgettek, ha mégis szólt valaki, az őr keményen rájuk dörrentett. Különösen, ha valamilyen véleményt mondtak. Ilyenkor a rabok legbarátságosabb megszólítása volt: „Te zsvány!” A csendre intés, egyszerű felszólítás: „Kuss!” Hosszú életem során, ha magyar szövegekörnyezetben valahol nekem mondták ezt, gondolatban németre fordítottam. Azon a nyelven sokkal barátságosabb! (Ők is így írják: Kuss, és „kussz”-nak mondják. „Csókot” jelent.)

A bibliázó órácska gyorsan eltelt, és szabad beszélgetés követte. Eszmecsere, különböző dolgokról. Ez volt az egyetlen fórum, ahol az elítéltek érezték, hogy egy „külsős” őket embernek tekint. Új témájuk van, új irány felé orientálódhatnak. Nem az „ügyükről” beszélnek velük. Az rájuk nézve lezárult. Nem illett arról idegennek kérdezősködni.

Elmondtam, hogy közvetlenül a háború után magam is voltam elítélt. Gyalogoltam az országúton, a katonák elfogtak, kémnek tartottak, bezártak a társaimmal együtt, és reggelre akasztást ígértek. Az ajtó elé fegyveres őrt állítottak. Alig múltam 16 éves akkor. A kamrából kimásztunk, és lebontva a szabadkéményt, kijutottunk egy havas háztetőre, azon lecsúszva egy disznóóra, végül a szomszéd udvarába értünk. Egy kis ház felé menekültem, ahol egy soroksári sváb asszonyt láttam. Az asszony észrevette az aknamező jegén futó fiút, mögötte a dobtáras géppisztollyal lövöldöző, kiabáló katonánót: „Sztój! Sztój!” (Állj! Állj!) Rémületében Istent említette a böszoknyás. Ég felé tárta karját, és összecsapta a tenyerét: „Um Gottes Will!” (Úr Isten!) Nagyot nőtem a szemükben a „sztórral”.

Elmondtam a hallgatóimnak, hogy Istennek valóban lehetett valami szándéka velem. Most így gondolom, a nyugdíjas korhoz közel, négy szolgálati helyen egyházamban, azzal a tapasztalattal, amit százak, sőt ezrek rendszeres meghallgatása, tanácsolása közben szereztem. Annyiféle munkában, napi robot után lelkészkedve. Hosszú lenne a lista a földtúrától a tanári katedráig, ahol dolgoztam. Az elítéltek figyeltek, és megértés látszott az arcukon. A létért küzdő embert ismerték föl bennem, aki másként vívta a saját harcát, mint ők. Mindig Istennel, sohasem nélküle. Nekem az ő világuk volt elképesztő, nekik az enyém elképzelhetetlen.

Az eszmecserek keretében kibontakozott, hol fordult rossz irányba az életük, miként fejlődött ki a

káros hajlam, ami a zárkába juttatta őket. A gyerek még pöszén beszélt, ízlelte, gyakorolta a szavakat. Valami trágárságot tanult meg, és otthon, mindenkit felvidítva kezdte használni. „Jót neveltünk rajta”. Más így folytatta: „Ügyes gyerek voltam. Észrevétlen elcsentem ezt is, azt is. Előbb csak magamnak, később a testvéreimnek és barátaimnak is osztottam belőle. Legkönnyebben a templom szabadon álló perselyéből vettem ki a pénzt kamasz koromban. Aztán megjegyzéseket tettem a szűkmarkú adakozókra. Utóbb már nem volt olyan nap, hogy jelentősebb értékeket el ne emeltem volna bárhonnán, bárkitől, bármit. Ha dolgoztam valahol, akkor onnan loptam nyersanyagot, terméket, élelmiszert vagy pénzt, amihez éppen hozzájutottam. Nem ismerem a magántulajdon tiszteletét. Én kénytelen vagyok lopni.”

Kitört az öbölháború, és a felfegyverzett örök riasztóbb látványt mutattak a bejáratnál, marcona arccal, sisakban, modern, automata kézfegyverekkel. Ehhez hozzájárult még, hogy bizonytalan időre felfüggesztették a misszió látogatásait. Láthatóvá vált, hogy a biztonság érdeke minden mást maga mögé utasít.

Váratlanul új ajánlatot kaptam. A parancsnokság intenzív kapcsolatot épített ki a németországi Fekete Kereszt misszióval. Mit kezdhetnek az emberek szabadulásuk után? Ők mit ajánlanak? A szabadulás utáni lehetőség gyakran meghatározza, hogy folytatják-e a bűnözést, vagy sem. Persze a nemzetközi tapasztalatcseréhez nyelvet értő ember segítségére volt szükség. A „smaszerek” legfeljebb oroszul tudtak, most meg nyugati nyelvet kellene használniuk. Egy őrnagy kért, menjek közéjük nyelvtanfolyamot tartani. Ameddig őket tanítom, biztonsági okból nem járhatok az elítéltek közé. Elfogadtam az ajánlatot.

Ősszel a tanévet hatvanan kezdték. Az első napokban mindenki jelen volt a parancsnoksági előadóteremben. Munkaidőben tanulhattak, a munkaadó számlájára vettek nekik tankönyveket, lehetőséget kaptak külön-külön az angol és a német nyelv alapfokú tanulására. Behoztak egy nagy fekete táblát, amire írhattam. Otthon készítettem szemléltető eszközöket, kis kártyalapokat, hogy azokkal bemutassam az idegen nyelv szórendjét. A kérdő és a kijelentő mondat szórendjét. Ahogy komolyodott a tanulni való, az érdeklődés és a létszám egyre csökkent, utóbb töredékére apadt. A vizsgán újra sokan voltak, de nem produkáltak sokat. A börtönorvos tanult meg legjobban angolul. Az ünnepélyes búcsúvétel napján elmondta húszperces „szónoklatát” a tanfolyam óráinak anyagáról, légköréről.

A felnőttoktatásban a tanító rugalmasságára nagy szükség van. Egy következő csoporthoz alkalmazkodnia kell, kevés a tankönyv anyaga és szókészlete. A nyelv alapjait aktualitásokkal kellett kiegészítenünk. Én például nem ismertem a katonai rendfokozatokat, kiváltképpen az idegen nyelvű megfelelőiket, angolul még a kiejtésüket sem, mivel nem katonáskodtam magyarok között, még kevésbé angolok vagy németek között. Erre vonatkozott esetemben „A jó pap, holtig tanul”. Főleg akkor, ha holtig akar tanítani. A katonai rangok elnevezésére akár bibliai példát is hozhattam, mivel az Újszövetségben szó van ezredesről, századosról. Egy soproni származású százados német anyanyelvű volt, némi akcentussal érthetően beszélt, de mégis tanulta a saját anyanyelvét. Mert írni és olvasni nem tudott németül. Amikor a hosszú „i” hang két betűjét látta, zavarba jött. Ha írt, elfeledkezett a kiegészítő „e” betűről. Az egyik őrnagy volt a legállhatatosabb német diákom, a Széchenyi család nagycenki birtokán dolgozott az édesapja. A tiszt sokat tanult, kevesebbet tudott, de megismert egy új világot, amely eltért attól, amire addig tanították: „Ne csak őrizd, gyűlöld is!” A koncepciók perekről is tudott a régebbi évtizedekben. Szánalom támadt benne, inkább sajnálta, mint gyűlölte a kivégzetteket. Megmutatta a „kis fogházat” (vesztőhelyet). Az elbontása után maradt terület. Megértette, vagy csak megérezte: sem a bosszú, még kevésbé a mondvacsinált megtorlás gerjesztette félelem nem gyarapítja a társadalmat, sem a regnáló hatalom becsületét. Mondta is néha: „Igen, ezen a téren mégis igaza lehet a Bibliának!”

Mások makacsul gyűlölték a papokat. „Csak azért mentek papnak, mert nem akartak dolgozni.” Fanyar grimaszok kísérték az ilyen szöveget. Talán volt, aki nosztalgiaért érzett. Hasonló nyilatkozatért egyszer soron kívüli előléptetéssel jutalmazták. Ezúttal azonban elmaradt a jó pont és a bátorítás. Akkor még hallgatott a harcos ateizmust bátorító kórus, némán várta mindenki a fejleményeket. Ma újra érdem sokak szemében az egyházak bírálata, a papok szapulása, egy jelenlévő egyházi személy megalázó sértegetése.

Elmondtam nekik, hogy mennyit dolgoztam a papság mellett, ahhoz képest, hogy azt tartottam küldetésnek és hivatásomnak. Ilyesmiről ők soha nem hallottak, semmit sem tudtak. Az volt az érzésem, hogy félnek templomba menni, ahogy én addig a börtöntől féltem. A templomok műemlékek. Jó tudni, milyen stílusban, mikor épültek. Misére, istentiszteletre menni még-

sem kívántak, de maguk sem tudták, miért. „Isten nincs ugyebár”, de mi lesz, ha egyszer a templomban mégis meglátja őket? „Isten meghalt a háborúban.” „Csak az öregek és gyengék hisznek.” Ők viszont fiatalok és erősek, magukban bíznak, Istenre semmi szükségük nincsen. „A műveltség előbb-utóbb kiszorítja a vallást a fejekből.” Valahogy ilyen dolgok kavaroztak bennük, és senki sem törődött a nyilvánvaló ellentmondásokkal.

A börtönparancsnok-helyettes, aki talán a 30–35. évében járhatott, angol órán megtudta, hogy minden dolláron áll egy teljesen azonos szövegű felirat.

– Tudják, mi?

Persze hogy tudjuk: „A bankjegyhamisítást a törvény bünteti!”

Nem az.

Akkor ugyan micsoda?

„Istenben bízunk.”

Ezt nem hihette a parancsnokhelyettes, a belső zsebéhez kapott, kirántott egy jó köteg papírpénzt. A kötegben minden címletű bankjegy volt. A parancsnokhelyettes az asztalon maga elé terítette őket, és olvasni kezdte hangosan: „In God we trust.” (Istenben bízunk.) A tanfolyam résztvevői elhallgattak, bámultak. „Van még kibeni bízni?” A parancsnokhelyettes véleménye ennyi volt: „Élmény ez az angolóra.”

Sokan voltak fiatal orvosok az IMEI börtönkórházában a kényszerkezelésre ítélték között. Mindig bennük volt a rettegés, bár bíztak a szaktudásukban, a fehér köpenyükben. Ám mindez az életükön semmit sem javított. Olyan személyes problémákkal küszködtek, amilyenekkel akár melyik analfabéta is küzdhet.

A börtönparancsnok helyettesétől megkérdeztem:

– Az orvosnők pszichológiai ismereteikkel meg tudnak előzni egy „eseményt”, vagy egy erőszakos cselekményt?

Nem. Csak meg tudják magyarázni, ha már megtörtént.

A pszichiáterek is tanulhattak idegen nyelvet munkaidőben. Egy angolórán az egyik orvosnő könnyes szemmel kérdezte tőlem:

– Én is elnyerhetem a lelki békességet?

Drámai volt a kérdése és a hangja. Valaki a társaságból a kérdező háta mögött felvilágosított: „Igen labilis állapotú a doktornő. Most válik éppen a negyedik házastársától.”

A magasabb fokon iskolázott nők állandóan rettegtek a börtönből szabadulók esetleges váratlan megjelenésétől, hirtelen felbukkanásától. Találkozhatnak a metrón vagy a buszon. Réválmuk volt, hogy megtud-

ják a címüket, és felkeresik őket. A nevelőtisztek közül egyszer furcsa kérdést tett föl nekem valaki:

– Ön nem fél? Nincs önvédelmi fegyvere?

Hacsak ez nem! – És kihúztam a zsebbibliámat.

Mérhető-e az egyén lelki békessége? Nem jó rá semmilyen ismert műszer, senki nem talált ki erre alkalmas eszközt. Nincs mértéke a CGS-rendszerben. Pedig a félelem, a nyugtalanság reális jelenség, semmi értelme tagadni. Megszabadulni tőle viszont nem lehet „csak úgy”. A lelki békességet nem árulják a piacon, mégis döntő jelentőségű, mert a hiánya nagyon valóságos. A tépelődő aggodás bénít, és felőrli az energiákat. Az ember azokon torolja meg vélt vagy valós sérelmeit, akik legkevésbé vétkesek vele szemben. Nem szublimálja az alkohol, a halláskárosodásig erősített lüktető, tomboló, ritmikus zaj. Ráadásul olyan, mint az öngyilkos kísértése, egyre csak valami sötét dolog jár az ember eszébe, menekülne, de sodródik, mint a hegyi folyóba esett áldozat. Az ideggyógyászok ilyenkor depresszióról kezdenek beszélni.

A fegyőr a közhatalmi fegyveres testület tagja. Ahol szolgálatát gyakorolja, nagy a kihívás, a kockázat, és óriási a felelősség. Sokkal nagyobb, mint a védelem, amiben bízhat. Föl kell ismernie, és bele kell nyugodnia abba, hogy személyére nézve optimális biztonságot semmi sem garantál a bűnözőkkel szemben. Váratlanul összeroppanhat, és csalódhat mindenben, amiben bízott. Nincs olyan jogi védelem, ahová menekülhetne és feloldódna a bizonytalansága; nincs tökéletes önvédelmi fegyvere, nem védi meg az ázsiai harcművészet, vagy éber fölismerés, ügyesség. Egyenruhája, rangja, kitüntetései ellenére percek alatt válhat fegyőrből fegyencé. Minél magasabbra hágott a létrán, annál nagyobbat eshet.

Sokszor ajánlanám, ha tehetném: a bűnmegelőzés legjobb eszköze nem a lakat, hanem a Biblia. Mit ér a ma divatos közöny Isten iránt, ha morális válságba vezet? A mindennapi kenyeret imádságban egyre kevesebben kérik, és ugyancsak fogy is naponként. Helyette kéretlenül kapjuk a mindennapi gyilkosságok hírét. Nálunk így realizálódik és aktualizálódik az ókori „panem et circenses” („Kenyeret és cirkuszt!”). Hallhatjuk a kiemelt és hírneves közéleti személyek méltatlan erkölcsi magatartásának döbbenetes híreit – fontos szerepük ellenére. Mérséklődne a morális válság, ha egyéni és társadalmi életünkben több helyet engednénk Istennek. Ez a megoldás nem a pénztől, a törvényes szigortól függ; mondhatjuk, a legolcsóbb, mégis a leghatékonyabb. Nincs más alternatíva! Kétségtelen szükségünk van a hatalmas Istenre.